

Євтушенко О.В.

НА БЕРЕГАХ ЄЗУЧА

*ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ
ДО XVII СТОЛІТТЯ*

*“СВІТ РЕКЛАМИ”
Конотон - 2017*

УДК
ББК

Євтушенко О.В.

На берегах Єзуча. Від найдавніших часів до XVII століття.
Харків: Вид-во «Ноулідж» (д-ке відділення), 2017. – 44 с.

ISBN

Науково-популярний нарис “На берегах Єзуча. Від найдавніших часів до XVII століття” фактично є першим дослідженням давньої історії міста Конотоп. Автор нарису О. В. Євтушенко, історик за освітою, археолог за покликанням, детально вивчив історичні джерела та документи, які стосуються історії виникнення перших поселень на території сучасного міста. Як археолог, він сам багато років приймав активну участь в археологічних дослідженнях Конотопщини. Важливою інформацією у книзі є данні про давні поселення на території Конотопа, відкриття деяких з них належать автору. Євтушенко О. В. своєю працею доводить, що наше місто в часи становлення та розквіту давньоруської держави відіграло важливу роль в торгово-економічному та політичному житті земель північної частини теперішньої України. Нарис супроводжується цікавим ілюстрованим матеріалом із приватного архіву автора. Книга стане цікавим посібником для майбутніх краєзнавців та істориків, які цікавляться історією своєї малої батьківщини.

В. Борошнєв

*Член національної спілки журналістів України,
краєзнавець, історик.*

На обкладинці: *На берегах Єзуча. Малюнок В. Борошнєва; Вид на давньоруське поселення по вул. Інтернатна. Фото М. Ганзі.*

ISBN

УДК
ББК
© **Євтушенко О.В.**
© Вид-во «Ноулідж», 2017

Від автора

“Ad fontes” (до джерел) – казали у давнину, коли прагнули збагнути світ і себе у ньому. Пошуки своїх витоків є своєрідним кодом ідентифікації української сторінки історії у ландшафті високої світової долі, а дорога до тих джерел є визначеністю “бути у світовій цивілізації”. Писана світова історія є, передусім, історією міської людини. Сторінки теперішнього Конотопа писалися сотні і сотні літ. Тут приборкували дикий вогонь, сіяли жито, міцно тримали мечі, любили хліборобських богів. Тут твердо стояли на рубежах між Країною і Степом. Такою сьогодні бачиться доля пращурів майбутнього Конотопа.

Завданням даного видання є спроба розповісти читачеві про “не писемні” сторінки історії стародавнього міста Конотоп, посилаючись, в першу чергу, на результати археологічних досліджень, які проводились в нашому місті протягом багатьох років, висвітлення деяких аспектів історії появи перших поселенців на території сучасного Конотопа від найдавніших часів до пізнього середньовіччя, враховуючи топонімічні особливості даної місцевості та посилаючись не давні, відомі нам сьогодні, писемні джерела.

Сподіваюсь, дане видання стане у нагоді всім тим, хто цікавиться історією рідного міста, дозволить доповнити уявлення про процес становлення та розвитку нашої малої батьківщини.

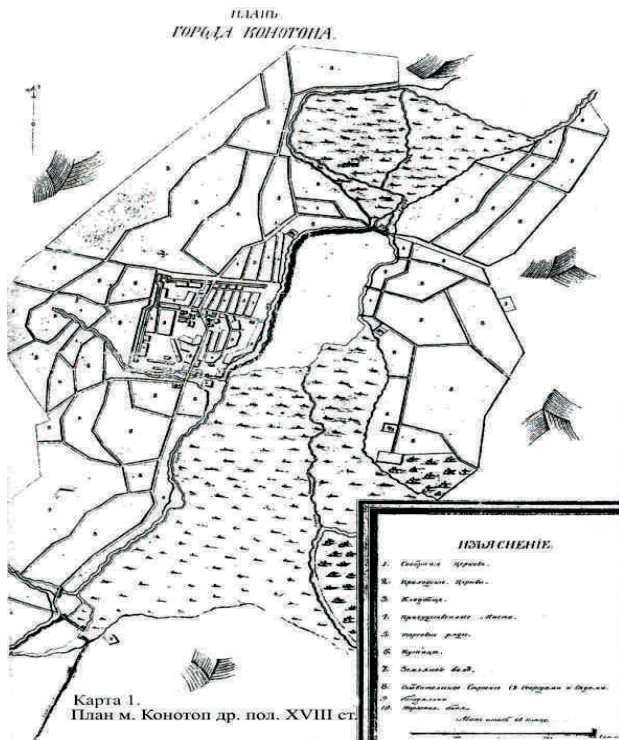
*З повагою,
Олександр Євтушенко*

Місто Конотоп розташоване на території Середнього Посейм'я, яке протягом багатьох віків приваблювало поселенців через низку особливостей даного регіону, наклало яскравий відбиток на всі аспекти його життя, сприяло виникненню поселень на берегах р. Єзуч, починаючи з доби кам'яного віку до пізнього середньовіччя. Територія Середнього Посейм'я являє собою природну фізико-географічну межу між двома зонами – степу і лісу. На південний схід за Сулою, Пелом, Ворсклою в давні часи окремими смугами пролягали степи, на північному заході починались ліси. Саме тут впродовж тисячоліть відбувались постійні контакти між представниками двох різних систем господарювання – скотарями-кочовиками та осілим населенням – землеробами.

За писемними джерелами, відомими у XIX ст. з робіт Філарета Гумілевського, О. Лазаревського, М. Домонтовича, м. Конотоп було засновано як регулярну фортецю невдовзі після Поляновського договору близько 1634 р. – один з прикордонних “городків”, який поляки збудували по лінії Путивльського рубежу між Річчю Посполитою та Московією. Залишки фортеці, навколо якої розрослося сучасне місто, зафіксовані на “Плане города Конотопа” 1782 р., який зберігається у фондах Конотопського краєзнавчого музею ім. О. М. Лазаревського (карта 1).

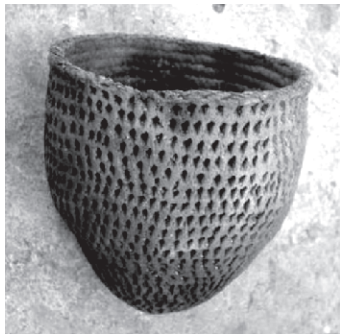
Про існування в центральній частині міста пізньосередньовічної фортеці свідчать багаторічні візуальні спостереження місцевого краєзнавця І. А. Лисого. У 1986 р. під час будівництва будинку райдержадміністрації співробітником Сумського обласного краєзнавчого музею В. В. Приймаком за сигналом І. А. Лисого оглядався котлован новобудови. Тоді, у західній стіні котловану, був простежений профіль рову глибиною більше 3 м і шириною до 12 м, який з'єднувався з яром, в ті часи ще не засипаним. Всі виявлені об'єкти із-за відсутності слідів валу він згодом відніс до укріплень пізньосередньовічної фортеці[1]. З об'єктів, зруйнованих котлованом, І. А. Лисим була зібрана значна колекція пізньосередньовічної кераміки. Наявність більш ранніх матеріалів зафіксовано не було. Колекція передана до фондів Конотопського краєзнавчого музею ім. О. М. Лазаревського.

У 1991 р. співробітниками сектора історико-містобудівних досліджень Київ – ВНДІТАМ на чолі з В. В. Вечерським були простежені етапи забудови міста протягом 1635 – 1803 рр. та 1803-1990 рр. Тоді ж було складено історико-архітектурний опорний план і проект зон охорони нерухомих пам'яток історії та культури м. Конотоп.

Для вивчення, уточнення, визначення культурної приналежності та нанесення на план міста археологічних охоронних зон, за пропозицією Конотопського міськвиконкому та на підставі угоди між останнім та Сумських державним університетом, у 1997 р. на території бувшої пізньосередньовічної фортеці були розпочаті розвідувальні археологічні дослідження, які тривали два роки (начальник експедиції В. Б. Звагельський, науковий керівник Л. І. Белінська).

У 2008 р. по вул. Інтернатна (територія загальноосвітньої школи-інтернату I-II ст. санаторного типу №1) та на південно-західній околиці с. Раки Конотопського району Сумською археологічною експедицією в ході охоронних археологічних досліджень було відкрито ще ряд давніх поселень.

Найдавніші сліди перебування людини на території сучасного Конотопа, виявлені археологами, відносяться до доби нового кам'яного віку – неоліту. Неоліт часто називають революційною епохою в історії людства. Саме в цей час відбуваються значні зміни в усіх галузях господарства і суспільного життя: виникають скотарство та землеробство; людина здійснила низку технічних відкриттів – винайшла лук та стріли, колесо, навчилася виготовляти

керамічний, тобто випалений на вогні, посуд, тканину. Відкрито автором у 2003 р. на території міста поселення належало носіям неолітичної культури ямково-гребінцевої кераміки (VI-III тис. до н. е.). Знаходилося воно в північно-східній частині міста по вул. Конотопських партизан, на території, яку сьогодні займає загальноосвітня школа №7, розташовувалось на місі другої надзаплавної тераси правого берега р. Єзуч.[2]. (фото 1, мал. 1).

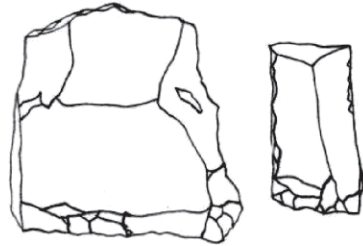
Фото 1. Горщик культури ямково-гребінцевої кераміки (VI-III тис. до н. е.).

Основним у господарстві носіїв культури ямково-гребінцевої кераміки було рибальство, менш поширеним – мисливство, зароджувалося землеробство та скотарство. Характерною рисою було виготовлення гостро-донного та кругло-донного ліпного посуду, прикрашеного ямково-гребінцевим орнаментом.

Наступні періоди в історії людства, пов'язані з відкриттям перших металів – доба бронзи (III – кінець II тис. до н.е.), ранній залізний вік (кінець II – початок I тис. до н.е.), першими племінними слов'янськими об'єднаннями (початок I тис. н.е. – IX ст.), на території Конотопа та на його околицях представлені невеликими відкритими поселеннями, розміщеними на схилах надзаплавних терас р. Єзуч в районі Загребелля по вул. Конотопських партизан (територія загальноосвітньої школи №7, поселення доби бронзи, раннього залізного віку, колочинської (V-VIII ст.) та роменської (VIII-IX ст.) культур), [2] по вул. Інтернатна (територія загальноосвітньої школи-інтернату I-II ст. санаторного типу №1, поселення доби бронзи, раннього залізного віку, колочинської (V-VIII ст.) культури) (фото 2) та на південно-західній околиці с. Раки Конотопського р-ну (поселення доби бронзи, раннього залізного віку, колочинської (V-VIII ст.) культури) (фото 3). [3] В археологічному плані ці періоди історії краю є найменше дослідженими. Археологічний матеріал, зібраний під час розвідок, представлений фрагментами ліпного посуду (мал. 2, 3, 4), невеликою кількістю знарядь праці з кременю та бронзи. Життя людей в цей період на території краю не зникає, а навпаки, географія поселень розширюється. Поселення епохи бронзи, раннього залізного віку схожі за своїм розташуванням на неолітичні. Вода, ліс, тепло – все це було потрібно для забезпечення життя. Мисливство і рибальство, перехід від привласнюючого способу ведення господарства до відтворюючого – виникнення і розвиток землеробства та скотарства – ось, в цілому, основні аспекти життя наших пращурів в цей період.

Мал 1. Крем'яні знаряддя праці доби неоліту.
Конотоп, вул. Конотопських партизан.
Малюнок О. Свтушенка

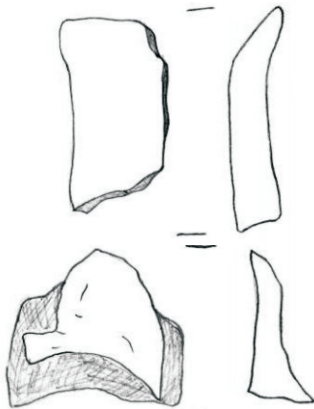

Фото 2.
Вид на поселення
по вул. Інтернатна.
Фото О. Свтушенка.

*Фото 3.
Вид на поселення
на південно-західній
околиці с. Раки.
Фото О. Свтушенка.*

*Мал. 2. Кераміка доби бронзового віку.
Південно-західна околиця с. Раки.
Малюнок О. Свтушенка.*

*Мал. 3. Кераміка колочинської культури
(V-VIII ст.).
Південно-західна околиця села Раки.
Малюнок О. Свтушенка.*

*Мал. 4. Наконечник
скіфської стріли.
Південно-західна
околиця села Раки.
Малюнок
О. Свтушенка.*

У період становлення та розвитку першої східнослов'янської держави Київська Русь територія сучасного Конотопа входила до складу Чернігово-Сіверського князівства. На сьогодні не викликає сумніву той факт, що вже у XII-XIII ст. територія сучасного міста була досить густо заселеною людьми. У 1997-1998 рр., в районі вул. Соборна, Красногірська, Ярмаркова Сумською археологічною експедицією було відкрито та досліджувалось давньоруське поселення (городище) XII-XIII ст. (фото 4, мал. 5, 6). [4] У 2005 р. на протилежному правому березі р. Єзуч, по вул. Конотопських партизан (територія загальноосвітньої школи №7), відкрито залишки поселення (Германівське городище), територія якого була заселена в давньоруський час (фото 5), [2] а вже у 2008 р. по вул. Інтернатна (територія загальноосвітньої школи-інтернату I-II ст. санаторного типу №1) та на південно-західній околиці с. Раки Сумською археологічною експедицією в ході охоронних археологічних досліджень було відкрито ще два поселення давньоруського часу (мал. 7, 8, карта 2). [3]

Карта 2.
Ландшафт м. Конотоп.
Мал. О. Євтушенко.

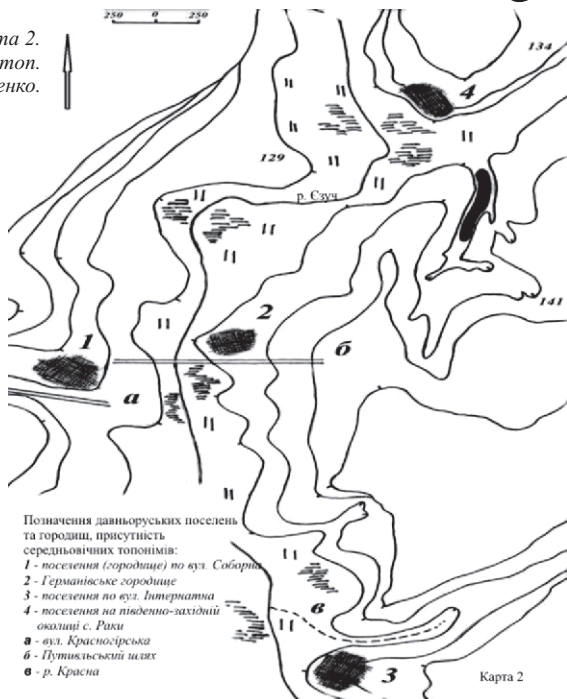

Фото 4. Залишки фортеці м. Конотоп XVII ст. Давньоруське поселення (городище) по вул. Соборна. Фото М. Ганзі

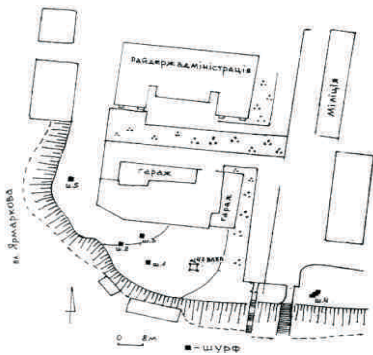

Фото 5. Залишки Германівського городища. Фото О. Стушенка.

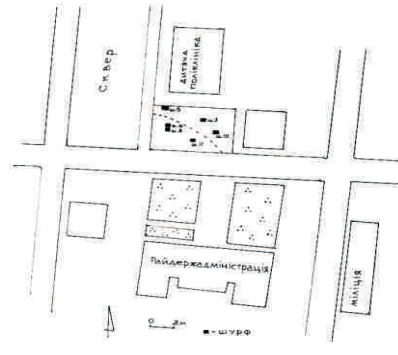
Дослідження 1997-1998 рр. проводились методом шурфування. Для цього було обрано ділянки в південній, західній та південно-західній частинах фортеці (мал. 5, 6). В результаті шурфування, проведеного в південній частині фортеці, вздовж краю корінного берега, на якому була збудована фортеця, у перевідкладеному стані були отримані давньоруські матеріали – кераміка XII-XIII ст.

Всі отримані в ході досліджень матеріали відображають два хронологічні періоди заселення цієї місцевості. Перший з них – давньоруський час (XII-XIV ст.). Другий – пізні середньовіччя (XVII-XVIII ст.), коли було засновано м. Конотоп.

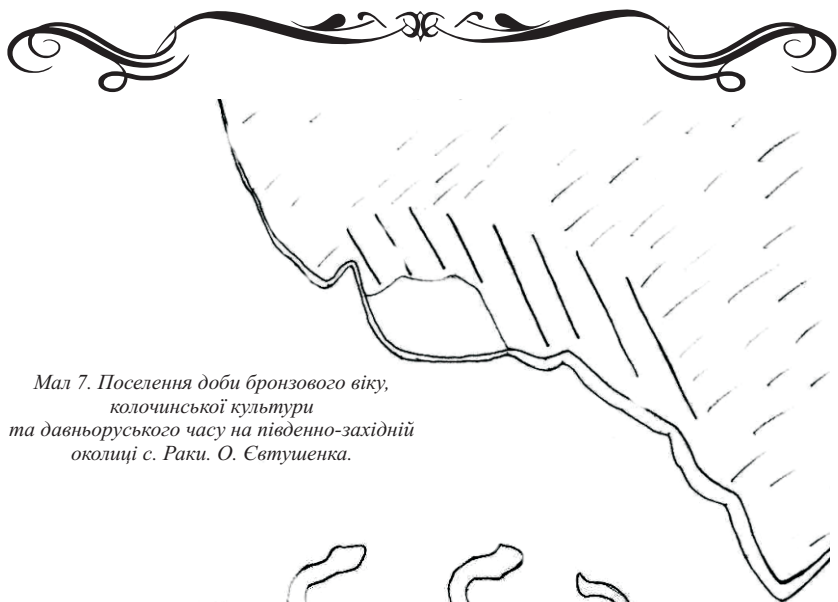
Давньоруські матеріали представлені в основному керамікою – фрагменти вінець, стінок, денць горщиків (мал. 9-13). До цього періоду відносяться також декілька залізних ножів, прясла, наконечник стріли.

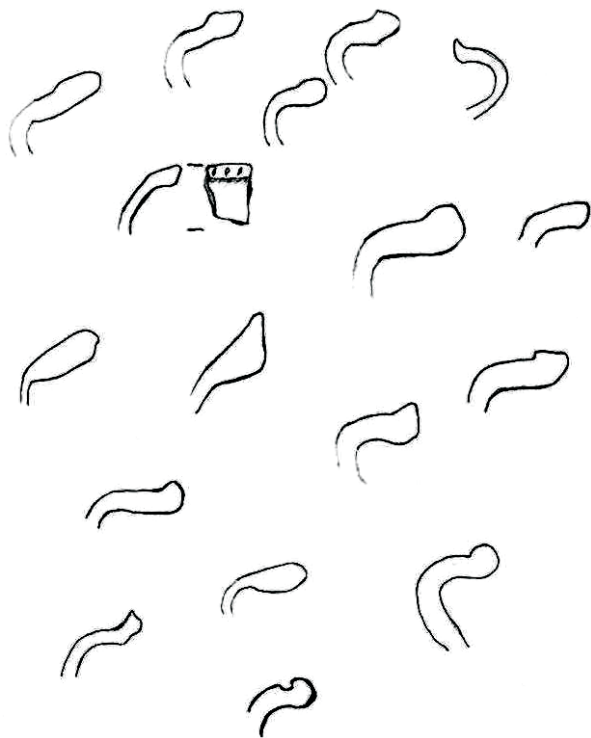
Мал 5. Схематичний план досліджуваної у 1997 р. ділянки.

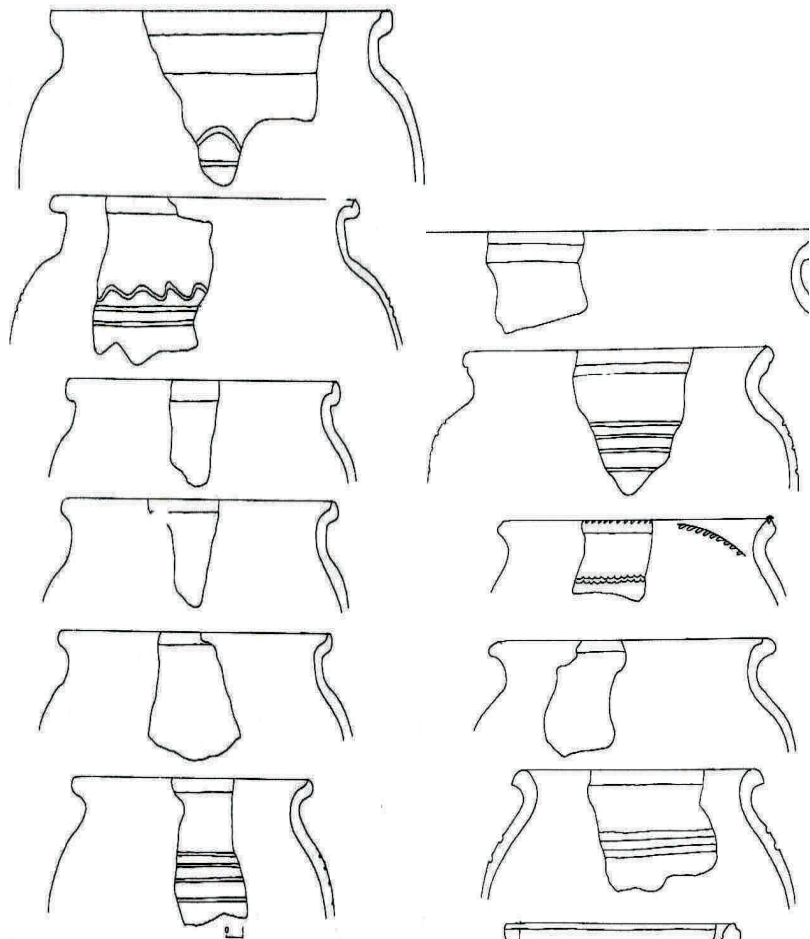
Мал 6. Схематичний план досліджуваної у 1998 р. ділянки.

*Мал 7. Поселення доби бронзового віку,
колочинської культури
та давньоруського часу на південно-західній
околиці с. Раки. О. Євтушенка.*

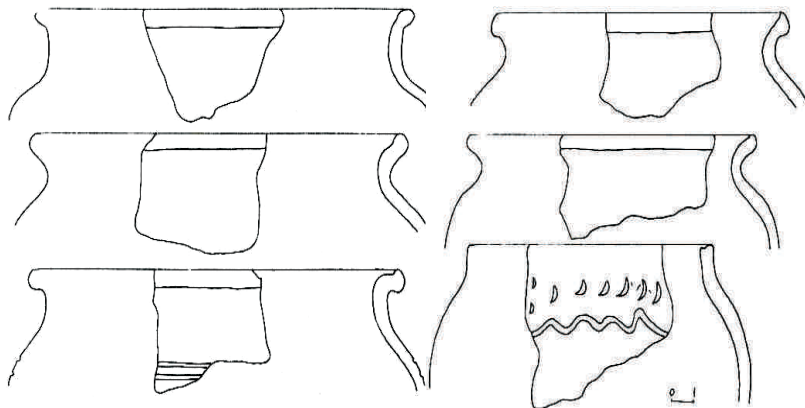
*Мал 8. Профілі вінець давньоруських горщиків.
Південно-західна околиця с. Раки. О. Євтушенка.*

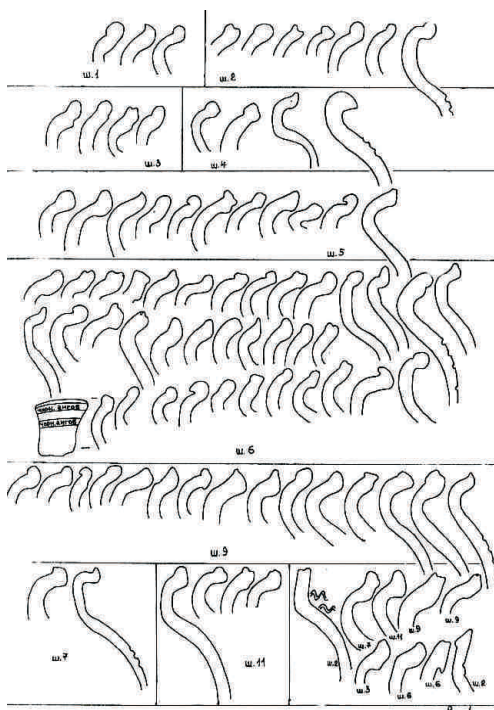
Мал 9. Давньбурські горцики.
Конопот, вул. Соборна.
Мал. Л. Белінської.

Мал 10. Давньбурські горцики.
Конопот, вул. Соборна.
Мал. Л. Белінської.

Мал 11. Давньбурські горщики. Конотоп, вул. Соборна.
Мал. Л. Белінської.

Мал 12. Профілі вінець давньбурських горщиків.
Конотоп, вул. Соборна.
Мал. Л. Белінської.

Мал 13. Давньоруські матеріали:
 1 - орнаментовані стінки горщиків
 2 - денця з клеймами
 3 - шиферні прясла
 4 - "шашечка"

Конотоп, вул. Соборна.
 Мал. Л. Белінської.

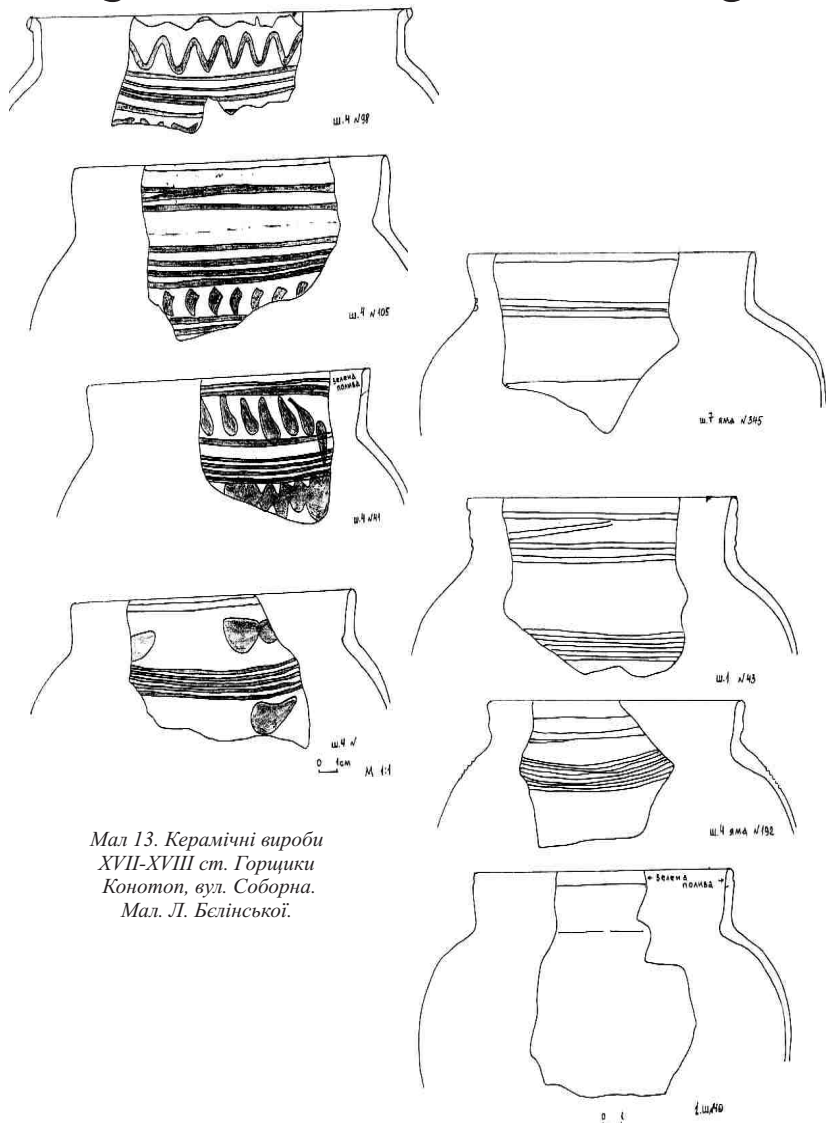
Пізнє середньовіччя представлено величезною кількістю кераміки, яка вражає різноманітністю форм, кольорів та відтінків – горщики, глечики, тикви, тарілки, миски, миски-покришки (мал.14-22). Окрему групу виробів з глини складає керамічна кахля (мал. 23-27). Вироби з глини представлені також значною кількістю ужитково-декоративної кераміки – оригінальні підсвічники з тарільчатою ніжкою та спіралевидним корпусом, люльки, зооморфні іграшки-свистунці у вигляді коників, качок, гральні шашки, виточені зі стінок посудин та керамічного кахлю, різнокольорові та різні за розміром глиняні шахові фігурки, люльки (мал. 28-29).

Велику групу знахідок складають вироби зі скла – фрагменти віконного скла (луниці) зеленого, коричневого, червоного кольорів. Серед кухонного скляного посуду – фрагменти чарок, кухлів, пляшок (мал. 30).

Вироби з металу представляють залізні ножі, деякі з залишками дерев'яних обкладинок, цвяхи, підковки до чобіт.

Колекція, зібрана під час досліджень, передана на збереження до фондів Конотопського краєзнавчого музею ім. О. М. Лазаревського. [4]

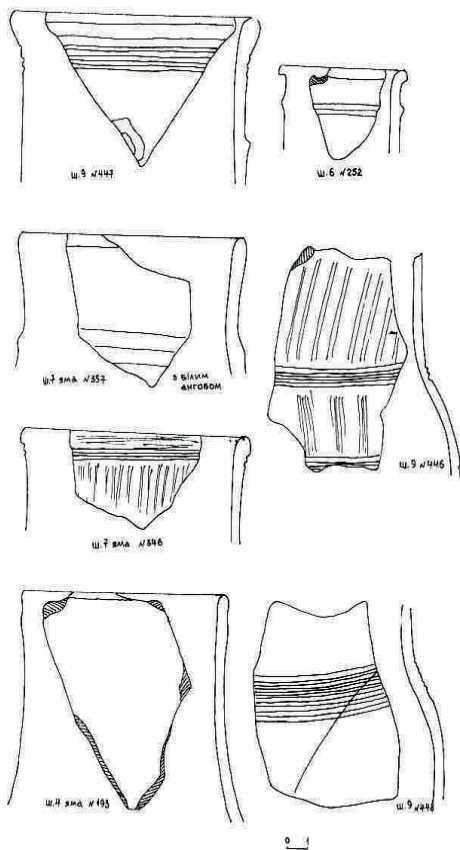

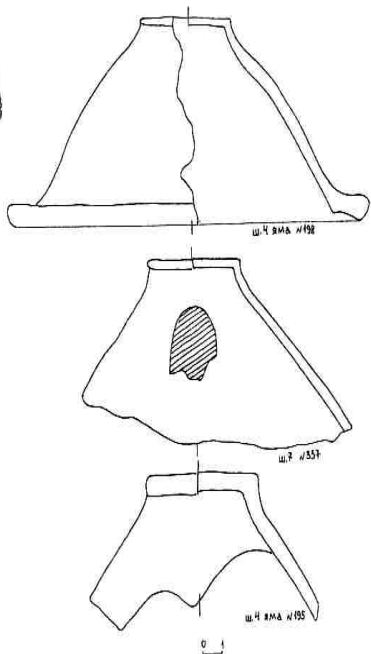
Мал 13. Керамічні вироби
XVII-XVIII ст. Горцики
Конотоп, вул. Соборна.
Мал. Л. Белінської.

Мал 13. Керамічні вироби
XVII-XVIII ст. Горцики
Конотоп, вул. Соборна.
Мал. Л. Белінської.

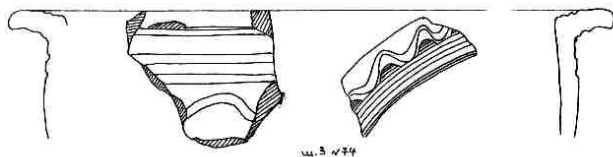

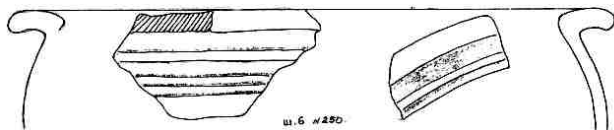
Мал. 16. Керамічні вироби
XVII-XVIII ст. Глеки.
Конотоп, вул. Соборна.
Мал. Л. Белінської.

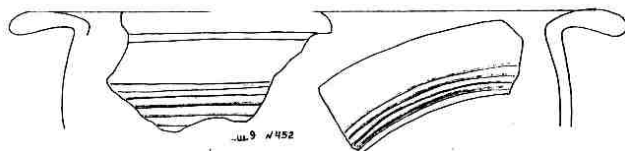
Мал. 17. Керамічні вироби
XVI-XVIII ст. Покришки
Конотоп, вул. Соборна.
Мал. Л. Белінської.

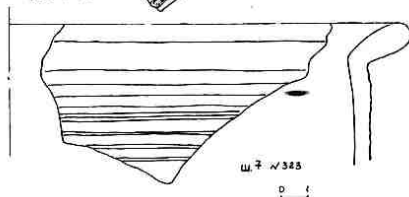
ш. 5 № 294

ш. 6 № 280

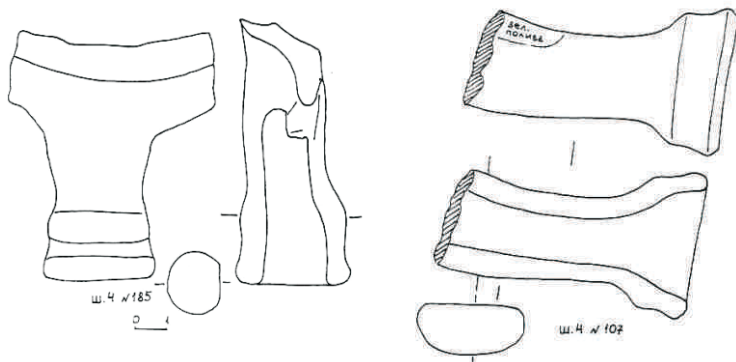
ш. 9 № 452

ш. 7 № 325

0 1

Мал. 18, 19. Керамічні вироби
XVII-XVIII ст. Макітри
Конотоп, вул. Соборна.
Мал. Л. Белінської.

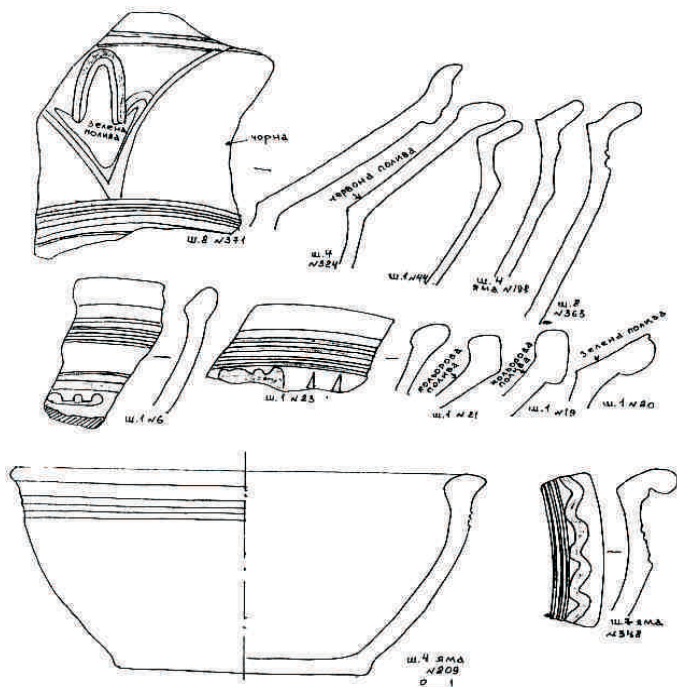
ш. 4 № 185

0 1

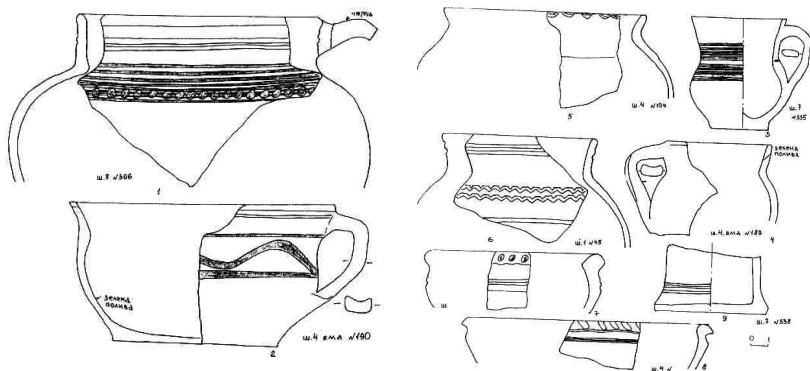
ш. 4 № 107

Мал. 20. Керамічні вироби XVII-XVIII ст. Сковороди-латки
Конотоп, вул. Соборна.
Мал. Л. Белінської.

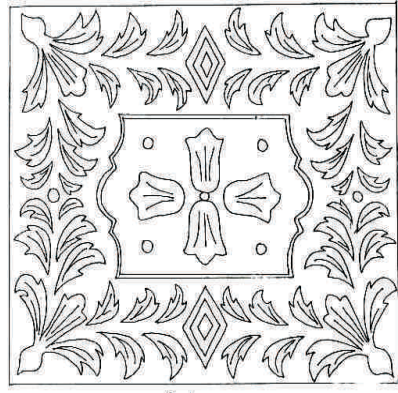
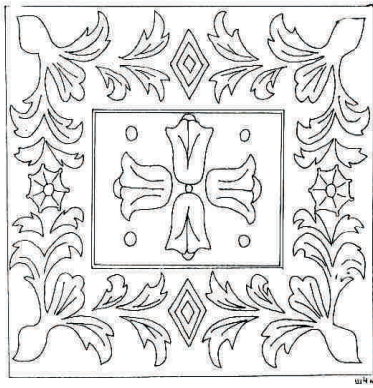

Мал. 21. Керамічні вироби XVII-XVIII ст. Миски, полумиски, тарілки.
 Конопот, вул. Соборна. Мал. Л. Бєлінської.

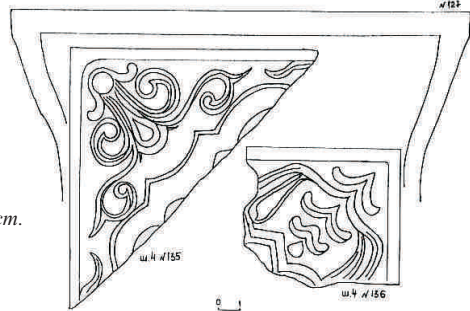
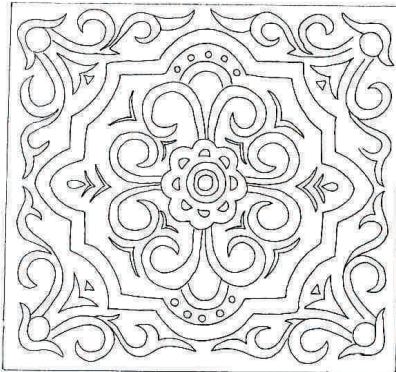

Мал. 21. Керамічні вироби XVII-XVIII ст. Посуд малих форм.
 Конопот, вул. Соборна. Мал. Л. Бєлінської.

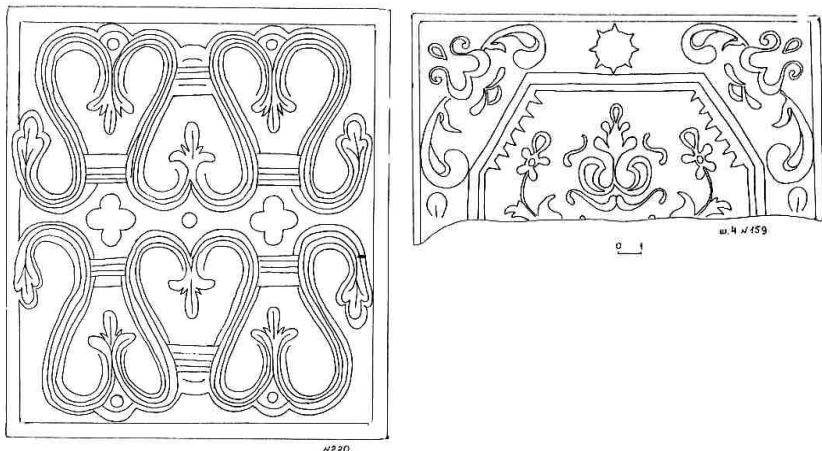

Мал. 23. Коробчасті кахлі XVII-XVIII ст.
Конотоп, вул. Соборна. Мал. Л. Белінської.

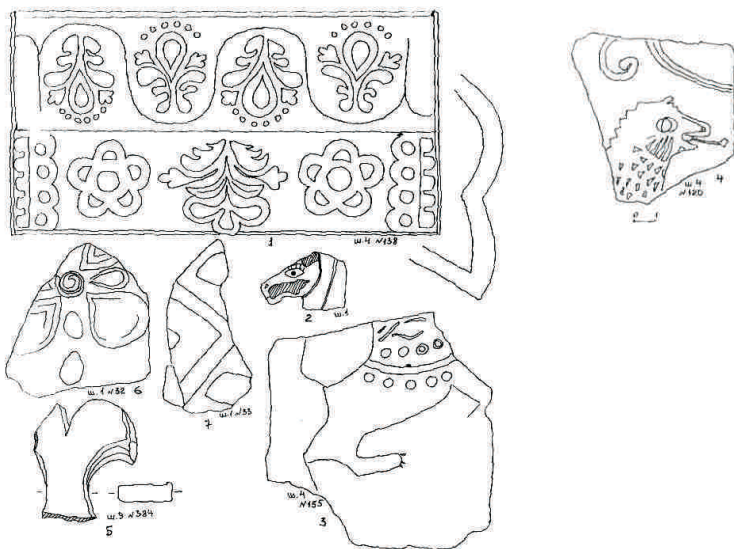

Мал. 24. Коробчасті кахлі XVII-XVIII ст.
Конотоп, вул. Соборна.
Мал. Л. Белінської.

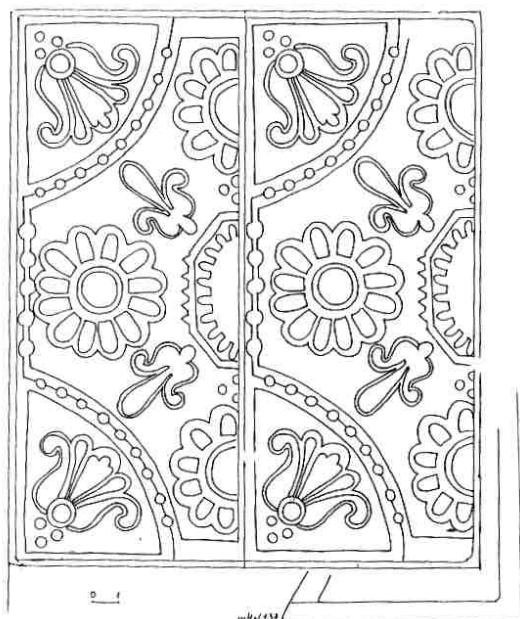

Мал. 25. Коробчасті кахлі XVII-XVIII ст.
 Конопот, вул. Соборна. Мал. Л. Белінської.

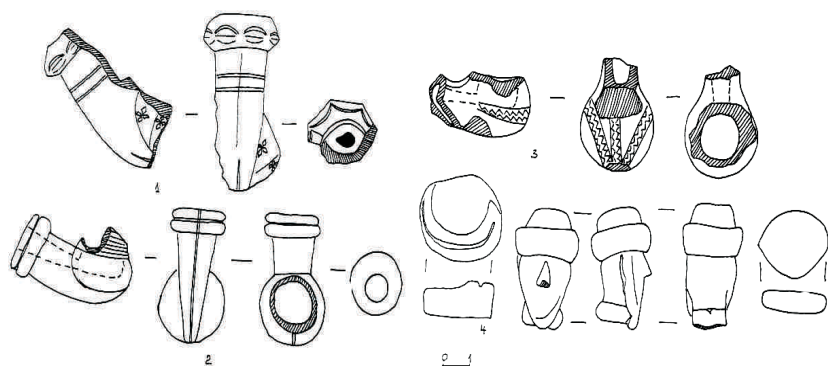

Мал. 25. Коробчасті кахлі XVII-XVIII ст.
 Конопот, вул. Соборна. Мал. Л. Белінської.

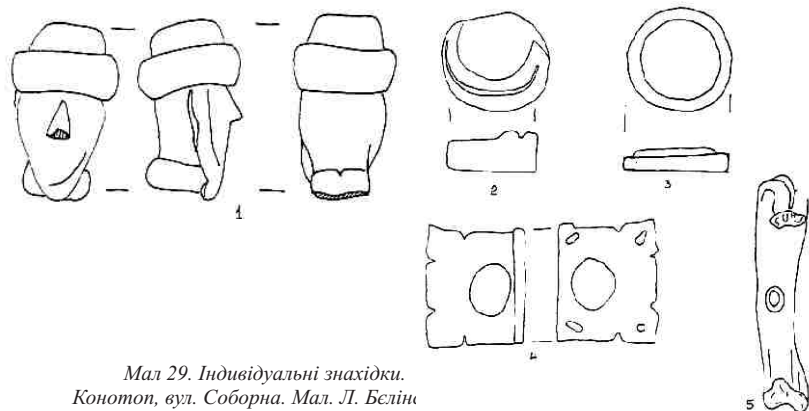

Мал 27. Коробчасті кахлі XVII-XVIII ст.
Конотоп, вул. Соборна. Мал. Л. Белінської.

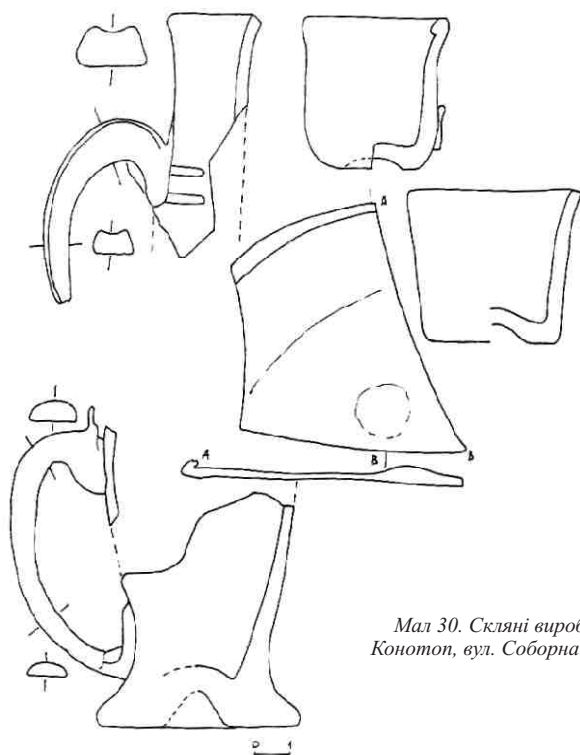

Мал 28. Ляльки XVII-XVIII ст.
Конотоп, вул. Соборна. Мал. Л. Белінської.

Мал 29. Індивідуальні знахідки.
Конопот, вул. Соборна. Мал. Л. Белін

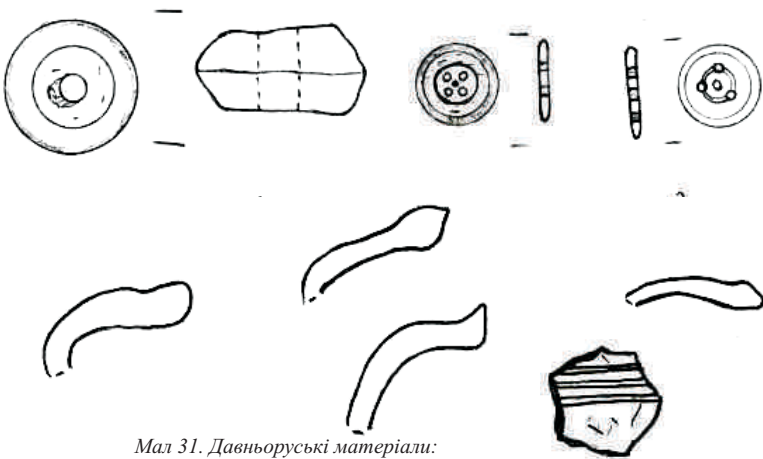
Мал 30. Скляні вироби XVII-XVIII ст.
Конопот, вул. Соборна. Мал. Л. Белінської.

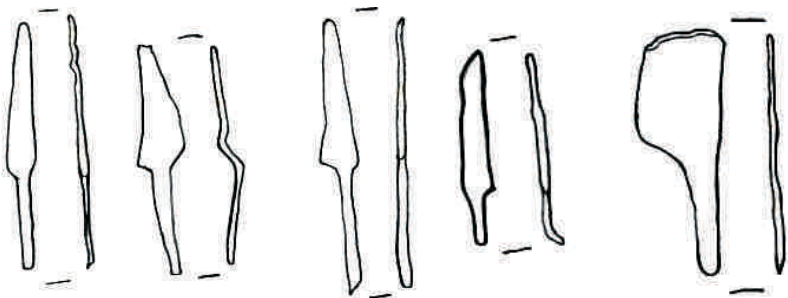
На правому березі річки з дивною назвою Єзуч, на її другій надзаплавній терасі, височить над болотистою місцевістю мис корінного берега площею близько 1 Га. Північна його сторона трьома великими сходінками впирається в глибоке 15-ти метрове урвище, південна – під невеликим кутом, спускається до шляху, який веде з м. Конотоп до с. Козацьке і далі – до м. Путивль – стародавній Путивльський шлях, назву якого можна почути і зараз із вуст конотопців. В східному напрямку мис плавно переходить у рівнину, тоді як західну його частину зупиняє болото – заплава р. Єзуч.

На території Германівського городища давньоруський матеріал представлений фрагментами гончарного посуду XI-XIII ст., ножами, шиферними пряслами та кількома гудзиками, виточеними з кістки (мал. 31, 32).

Мал 31. Давньоруські матеріали:
1 - шиферне прясло, 2 - кістяні гудзики
3 - профілі вінець горщиків

Конотоп, вул. Конотопських партизан. Мал. О. Євтушенка.

Мал 32. Давньоруські матеріали: ножі. Конотоп, вул. Конотопських партизан.
Мал. О. Євтушенка.

Відкриття, яке було зроблено автором у 2005 р., остаточно підтвердило припущення про існування на цьому місці потужного, гарно захищеного і прилаштованого до довготривалої оборони давньоруського об'єкту. Припущення про існування на цьому місці городища були викликані рядом певних ознак, притаманних самому мису. З трьох боків (північний, південний, західний) в давні часи він був оточений водою та не прохідним болотом, що, при розливів річки, робило мис майже не приступним, перетворюючи його на острів. Північна сторона мису (нажаль, вже зруйнована), оточена 15-ти метровим урвищем, нагадувала велетенські сходинок, які трьома гігантськими кроками спускалися до низу. Перетинаючи територію мису приблизно по його середині, з південного заходу на південний схід тягнулась 15-ти метрова завширшки смуга землі, яка чітко виділялась на фоні ландшафту. Все нагадувало залишки земляних укріплень якогось невідомого і забутого до нині об'єкту. Не вистачало тільки рову, наявність якого була б остаточною і безперечним доказом існування на цьому місці укріплення.

У 2005 р. залишки рову були знайдені. Під час проведення будівельних земляних робіт поблизу новозбудованого приміщення школи, екскаватором була вирита 3-х метрова завширшки та 4-х метрова завглибшки траншея, яка перетнула мис з півдня на північ (від початку вул. Кочемазова до 15-ти метрового урвища). У східній її частині, неподалік від південно-західного кута школи, було зафіксовано залишки рову, який чіткою темною плямою виділявся на фоні 3-х метрового шару материкової глини (фото 6, мал. 33, 34). У розрізі рів мав вигляд канавоподібної ґрунтової виїмки чашоподібної форми. Знаходився у підніжжя 15-ти метрової завширшки смуги землі – залишків кріпосного валу. У верхній частині, при денній поверхні, ширина рову дорівнювала 6-ти м при його глибині 4 м. У нижній частині рову ширина площадки дорівнювала 1 м. На глибині 1-1,1 м зафіксована пляма заплилої глини розміром 0,4х2 м. Її присутність може вказувати на спробу підчистки рову в більш пізній час, викликаною якоюсь необхідністю вибрати старий заплилий рів, хоча і не до першо-початкового рівня його глибини. На глибині 0,5 м зафіксовані плями золи розміром 0,1х0,4 та 0,15х0,6 м.

З нижньої частини рову, з під плями заплилої глини, походять декілька фрагментів гончарного посуду XI-XIII ст. У верхній частині рову, над плямою заплилої глини, знайдені фрагменти посуду XVII-XVIII ст.

Західна сторона траншеї не дала, нажаль, змоги зафіксувати чітких слідів рову, оскільки тут, на глибині до 2,5 м, траплялись залишки битої цегли та сміття кін. XIX- поч. XX ст.

Вал, без сумніву, повинен був знаходитись і вздовж південних та південно-західних схилів городища, оскільки ця частина укріплення підходила своїми стінами майже до Путивльського шляху і повинна була бути найбільше захищеною.

На захисті городища з півночі стояла сама природа – 15-ти метрове урвище слугувало неприступною перешкодою, чому допомагав прорізаний в два-три ряди ескарпами північний схил городища. Висота однієї такої сходинок коливалась від 1 до 2 м при площі площадки 1-1,3 м. Довжина збереженої лінії ескарпів із заходу на схід дорівнювала 70-ти метрам. (мал. 35).

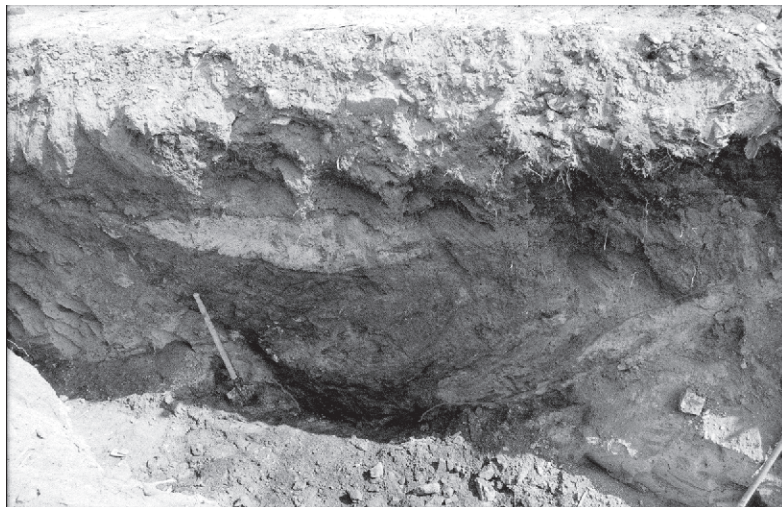
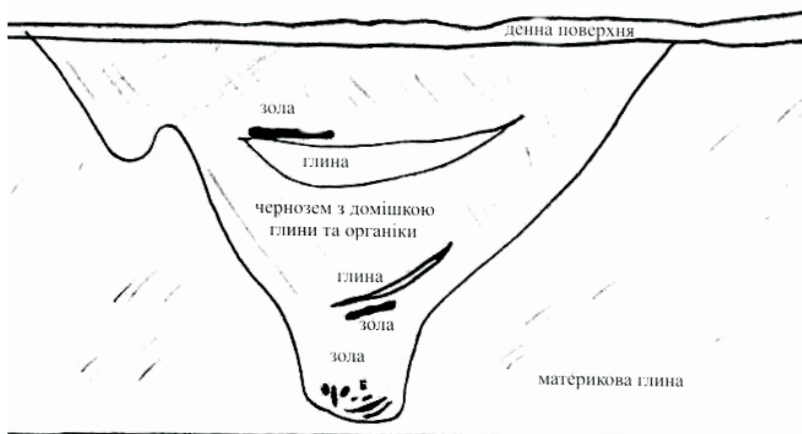
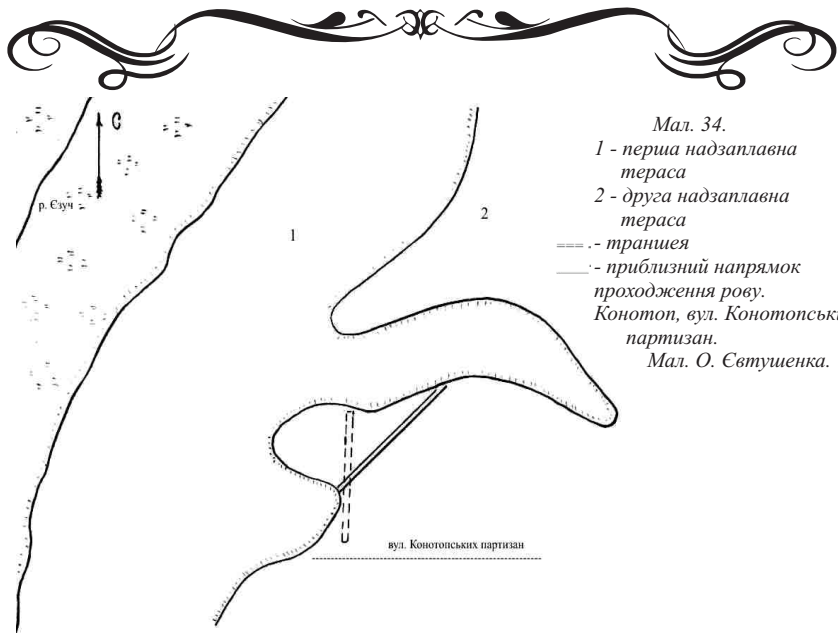

Фото 6. Проріз рову Германівського городища. Фото О. Євтушенка.

Мал. 33. Проріз рову Германівського городища.
Конопот, вул. Конопотських партизан. Мал. О. Євтушенка.

Мал. 34.
1 - перша надзаплавна
тераса

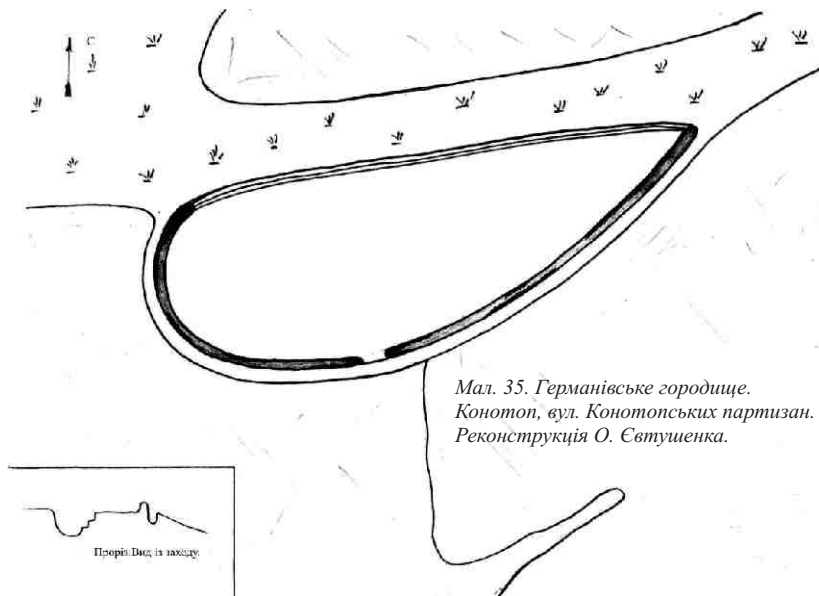
2 - друга надзаплавна
тераса

--- - траншея

— · — - приблизний напрямок
проходження рову.

Конотоп, вул. Конопотських
партизан.

Мал. О. Євтушенка.

Мал. 35. Германівське городище.
Конотоп, вул. Конопотських партизан.
Реконструкція О. Євтушенка.

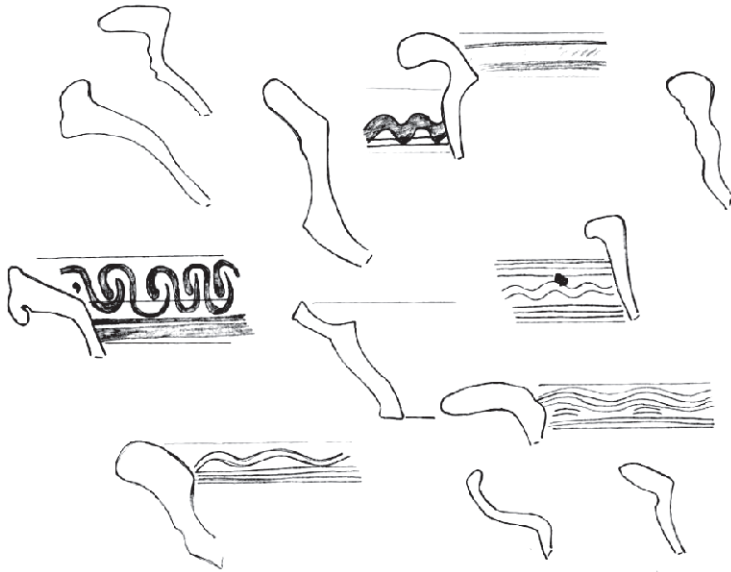

Найбільший відсоток зібраного на Германівському городищі матеріалу відноситься до XVII-XVIII ст. Величезна кількість кераміки цього періоду представлена різноманітністю форм, кольорів та відтінків різного гончарного посуду – горщиків, глечиків, баклажок, тивк, тарілок, мисок, мисок-покришок (мал. 36-38). Окрема група виробів з глини представлена фрагментами керамічного кахлю (мал. 39-41). Вироби з глини представлені також значною кількістю ужитково-декоративної кераміки – оригінальні підсвічники з тарільчатою ніжкою та спіралевидним корпусом, люльки, зооморфні іграшки-свистунці у вигляді коників, бичків, качок, гральні шашки, виточені зі стінок посудин та керамічного кахлю, різнокольорові та різні за розміром шахові фігурки (мал. 42-45).

Велику групу знахідок складають вироби зі скла – фрагменти віконного скла (луниці) зеленого, сірого, коричневого, червоного кольорів. Серед кухонного скляного посуду – фрагменти чарок, кухлів, пляшок, банок (мал. 46).

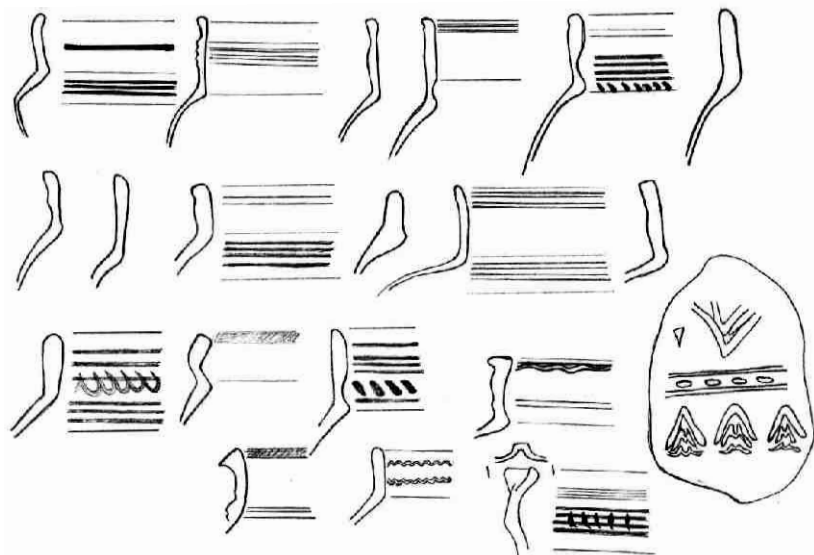
Металевих речей на городищі знайдено кілька десятків, серед яких ножі, замок вік кременевої рушніці, підковки від каблуків чоловічого та жіночо взуття, ключі від замків, замки, дверні защепи та засови, рибальські гачки, оковки та вушка від відер, цвяхи, металеві пластини різного призначення, криця (мал. 47).

На території пам'ятки відкрито поховання – кістяк жінки, знайдений в ході буріння одного із колодязів під час будівництва приміщення школи. Кістяк зорієнтований головою на захід, зі схрещеними на грудях руками. Встановити час поховання досить складно, оскільки поховальний інвентар повністю відсутній.

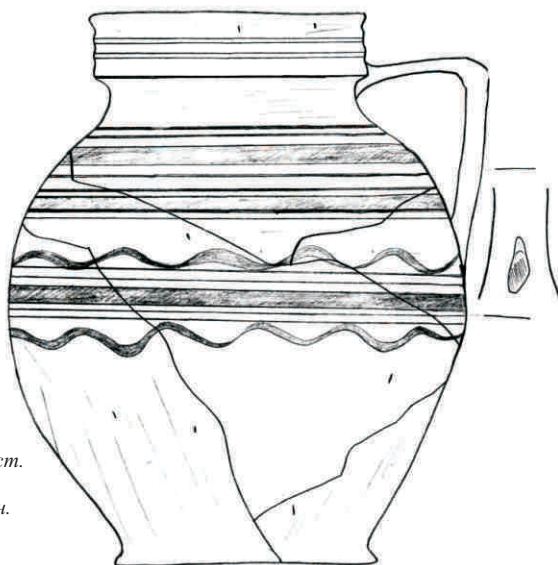

Мал. 36. Керамічні вироби XVII-XVIII ст. Миски, полумиски, тарілки.
Конотоп, вул. Конотопських партизан. Мал. О. Євтушенка.

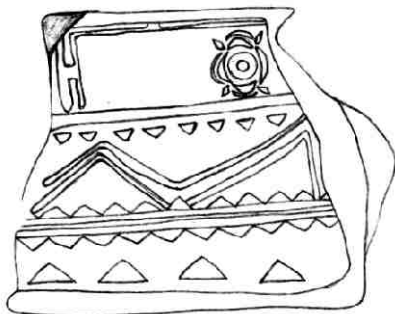

Мал. 37. Керамічні вироби XVII-XVIII ст.
Конопот, вул. Конопотських партизан. Мал. О. Євтушенка.

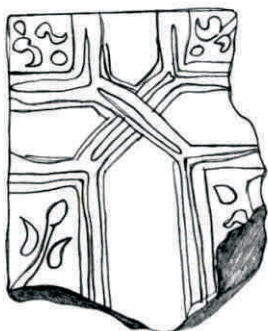
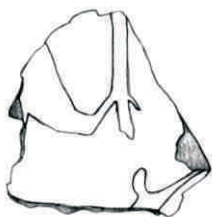

Мал. 38. Глек XVII-XVIII ст.
Конопот, вул.
Конопотських партизан.
Мал. О. Євтушенка.

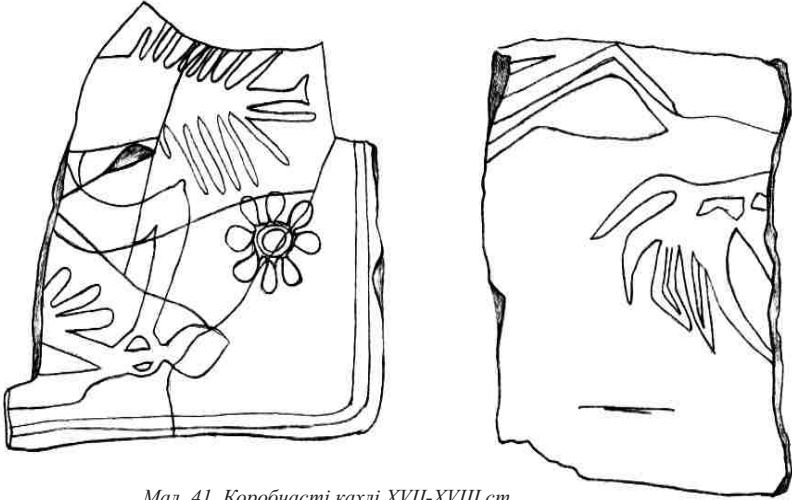

*Мал. 39. Коробчасті кахлі XVII-XVIII ст.
Конотоп, вул. Конотопських партизан.
Мал. О. Євтушенка.*

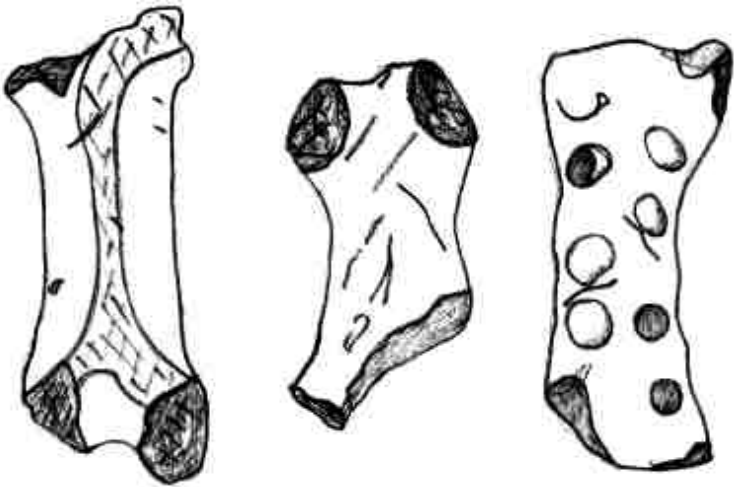

*Мал. 40. Коробчасті кахлі XVII-XVIII ст.
Конотоп, вул. Конотопських партизан.
Мал. О. Євтушенка.*

*Мал. 41. Коробчасті кахлі XVII-XVIII ст.
Конотоп, вул. Конотопських партизан.
Мал. О. Євтушенка.*

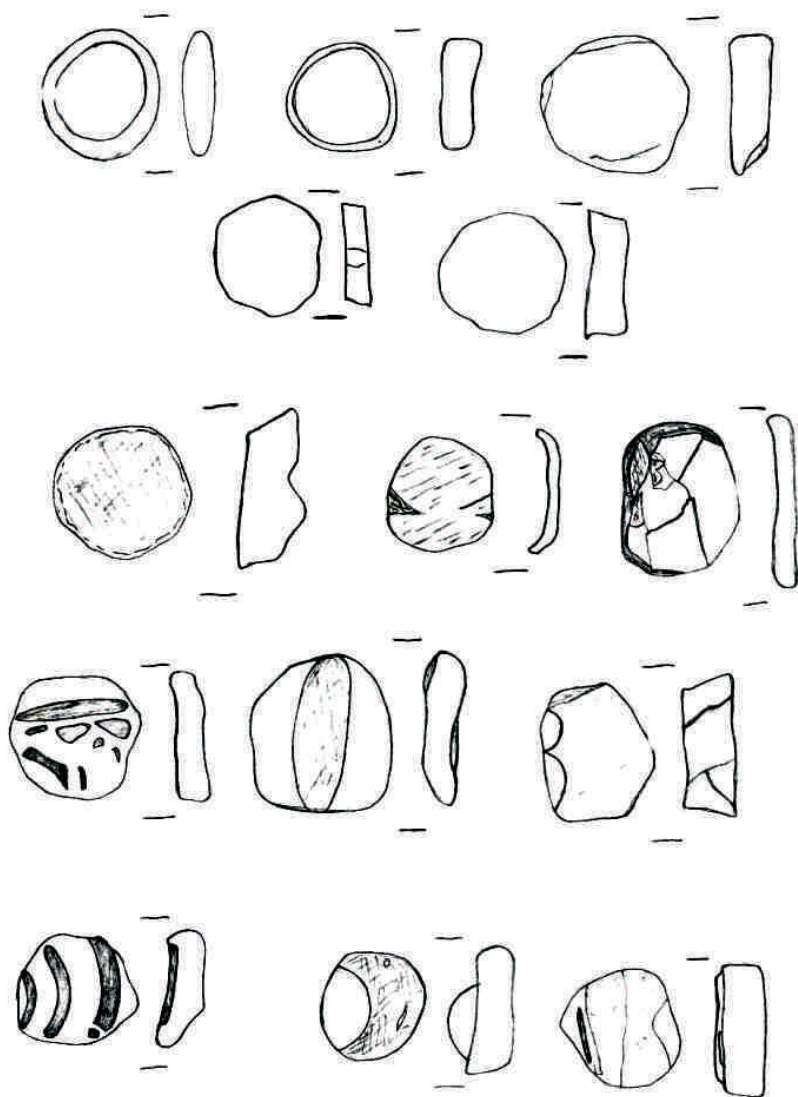
*Мал. 42. Шахові фігурки XVII-XVIII ст.
Конотоп, вул. Конотопських партизан.
Мал. О. Євтушенка.*

*Мал. 43. Ужитково-декоративна кераміка XVII-XVIII ст.
Конопот, вул. Конопотських партизан.
Мал. О. Євтушенка.*

Мал. 44. Гральні "шашки" XVII-XVIII ст.
Конопот, вул. Конопотських партизан.
Мал. О. Свтушенка.

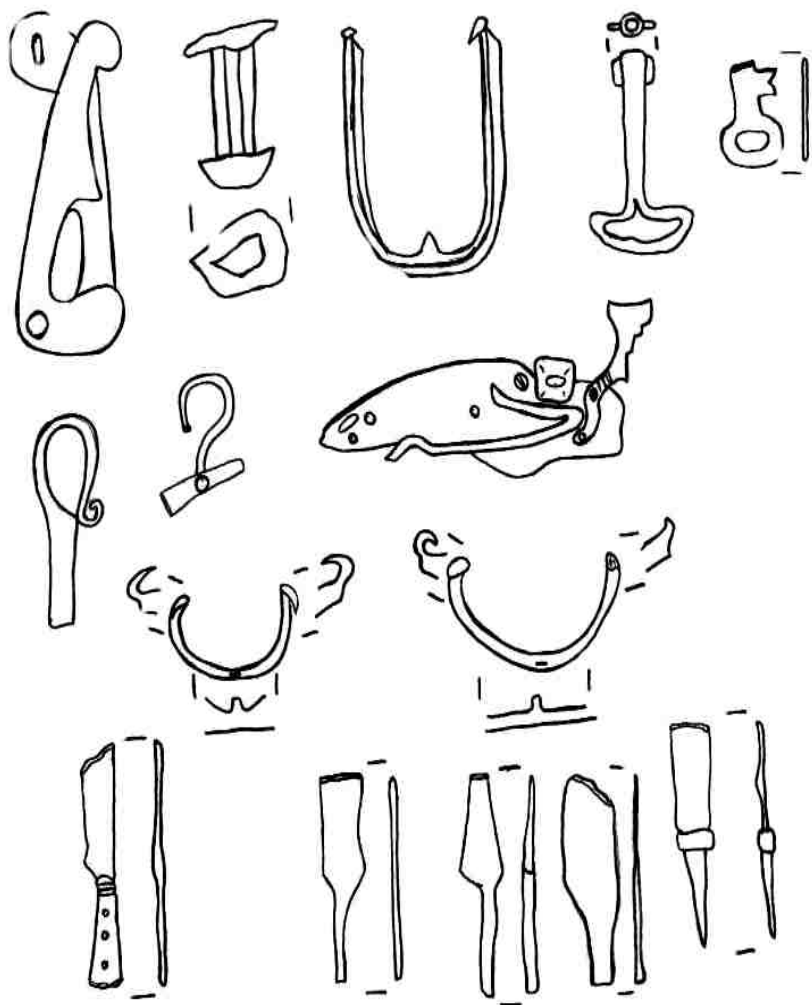

*Мал. 45. Люльки XVII-XVIII ст.
Конопот, вул. Конопотських партизан.
Мал. О. Євтушенка.*

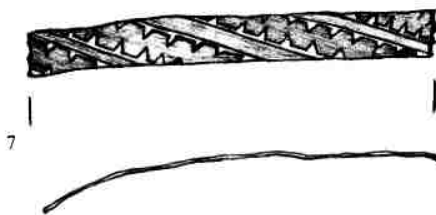
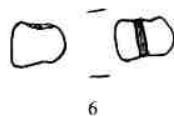
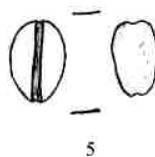
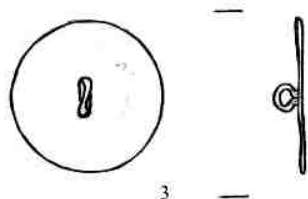
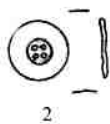
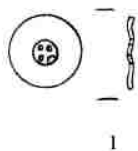
*Мал. 46. Складні вироби XVII-XVIII ст.
Конопот, вул. Конопотських партизан.
Мал. О. Євтушенка.*

*Мал. 47. Металеві речі XVII-XVIII ст.
Конотоп, вул. Конотопських партизан.
Мал. О. Євтушенка.*

Мал. 48. Матеріали XVII-XVIII ст.
1-4 - кістяні та бронзові гудзики
5,6 - скляні намистини
7 - фрагмент бронзового браслету
8 - наперсток
Конотоп, вул. Конотопських партизан.
Мал. О. Євтушенка.

Хронологічні межі існування життя на Германівському городищі величезні. Вперше людина почала опановувати це місце за часів неоліту. Хоча, скоріш за все, в той час це була тимчасова стоянка мисливців та рибалок, яких приваблювало вдале росташування мису серед богатих на здобич заплав р. Єзуч.

Наступні періоди представлені відкритими поселеннями доби бронзи, раннього залізного віку, колочинської (V-VIII ст.) та роменської (VIII-IX ст.) археологічних культур. У XI-XIII ст. на цій ділянці правого берега р. Єзуч з'являється городище. У XVII-XVIII ст. на території колишнього давньоруського городища виникає один із козацьких хуторів, які почали з'являтися на правому березі р. Єзуч з XVII ст. (Кандиб, Лизогубів, ін.), складаючи собою у XIX ст. "предместье Загребелье", а згодом і сучасне Загребелля – один з найдавніших та найбільших районів м. Конотоп.[2]

З території міста досить цікавими є окремі знахідки давньоруського часу. У фондах Конотопського краєзнавчого музею ім. О. М. Лазаревського зберігаються декілька зразків холодної зброї княжої доби: дві сокири (XII-XIII ст.) та рідкісний зразок зброї давньоруського часу – меч (X-XII ст.) (фото 7-9). Знайдені вони були у 1920-30-х рр. при оранці городів на лівому березі р. Єзуч, в районі рози сучасних вулиць Ген. Тхора та О. Лазаревського.

Сокира – один з найдавніших та найпоширеніших видів рублячо-дроблячої зброї ближнього бою. Нею озброювались як піші, так і кінні воїни. Іноді можна сперечатись про призначення тієї чи іншої сокири, оскільки вона слугувала ратнику в самих різноманітних цілях, поєднуючи в собі властивості як бойової, так і робочої зброї. Сокири із колекції Конотопського краєзнавчого музею, за функціональним призначенням (враховуючи їх форму, розміри), можна віднести до бойових сокир схожих на робочі але мініатюрніше останніх, коли останні використовувались у військових цілях як універсальний інструмент похода та бою. Відсутність бокових щекавиць на обухах сокир, виразних подовжень на їх тильних частинах характерних для бойових сокир X-XII ст. (до початку XII ст. виготовлення описаних елементів сокир спрощується), може вказувати на їх приналежність не раніше XII ст.

До привілейованої, але досить широко розповсюдженої зброї належали мечі. В межах X-XIV ст. вони розподіляються на дві основні групи – каролінгські (IX-XI ст.) та романські (XI-XIV ст.). Меч із колекції Конотопського краєзнавчого музею одноручний, має як ознаки каролінгських мечів, так мечів і романського типу, з перевагою до перших. Пласка доля, яка займає середню третину смуги клинка, звуження в його завершенні, присутність на клинку узорчатої дамаскувальної ковкі (для європейських майстерень X ст. техніка складно-узорчатої зварки була в цілому пройденим етапом, зварювальний дамаск використовувався лише для написів), відносять його до каролінгських мечів. Загальна довжина меча (87 см), притаманна романським мечам, може свідчити про його належність до другого типу мечів. Однак, цілком можливою є звичайна втрата частини клинка біля його руків'я, після чого майстром на пошкоджений клинок заново було насаджене руків'я. Сліди зламів меча в центральній частині та ближче до низу можуть вказувати про його походження із поховання.[5]

Фото 7. Сокира XII-XIII ст. Фото М. Ганзі.

Фото 8. Сокира XII-XIII ст. Фото М. Ганзі.

Фото 9. Меч X-XII ст. Фото М. Ганзі.

Однією з важливих особливостей регіону, в якому знаходиться м. Конотоп, є розташування русел річок: між Сеймом і верхів'ями Сули та середніми течіями Псла і Ворекли пролягає суходіл, яким можна рухатись без перетинання великих річок до верхів'їв Сіверського Дінця і далі на Дон та Волгу. Саме тут у часи Київської Русі проходив відрізок транс'європейської магістралі Київ-Булгар відомий в давньоруських літописах під назвою Поле. Однією з найнебезпечніших ділянок у системі оборони давньоруської держави, що межувала зі степом, була територія Сіверської землі. Значна її територія сьогодні знаходиться в межах Сумської області. Саме тут стояли міста північного вузла могутньої Посульської лінії оборони[6], яка відділяла у X-XIII ст. давньоруські поселення від степняків на південному сході – Вир (сучасне м. Білопілья), Попаш, В'яхань, Зартий, Глібль (поблизу с. Шевченкове Конотопського району) – неподалік – Путивль та Глухів. Комплекс давньоруських поселень та городищ, розташований на берегах р. Єзуч, цілком ймовірно, відіграв певну роль в обороні південно-східних кордонів давньоруської держави.

У період розквіту Київської Русі – XII-XIII ст. – існувало в десятки разів більше населених пунктів, ніж фіксують літописи. Ці селища та городища досліджуються археологами, але їхні колишні назви, очевидно, ніколи не відкриються для нас. Втрата колишніх назв є беззаперечним свідченням, що свого часу, коли в цю місцевість прийшли нові мешканці, старих назв ніхто не пам'ятав і городищам давали нові імена. Інших випадків не було і бути не могло – хворобливий вірус перейменувань виник значно пізніше, а розквітнув уже у XX ст. Наші предки були мудрішими і з повагою ставилися до минулого.

Протягом десятиліть багатьох дослідників історії Конотопа цікавило питання про час заснування міста та походження його назви. Були спроби віднайти згадки про Конотоп у письмових джерелах давньоруського часу, литовсько-польської доби. У 1985 р. в Головному Архіві Давніх Актів (м. Варшава) був знайдений документ, в якому, в контексті опису Новгород-Сіверського повіту, який належав короні Польській, під час передачі у жовтні 1634 р. частини

його земель у володіння одному з польських канцлерів, містилась згадка і про м. Конотоп. Наведемо частину перекладу тексту: "...Владислав IV – король польський і т. ін. надав Миколаєві Цетисову і його чоловічим потомкам Конотоп, Городище, Єзуч в межах Чернігівського князівства Сіверського на ленних (васальних) правах". Зараз цей документ відомий дослідникам як писемне джерело в якому вперше зустрічається назва м. Конотоп.

Але яку ж назву могло мати поселення, яке існувало на території сучасного Конотопа в давньоруський час? На думку автора, підказка міститься у вже згаданому вище польському документі 1634 р., а саме в назві місцевості, згадуваної в ньому. Існує ще один переклад цього документу, зроблений та опублікований П. Кулаковським в його праці "Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618 – 1648)". [7;240] Зосередимо увагу на частині цього перекладу, в якій йде мова про визначення місцевості, переданої у володіння Миколаю Цетисову (у варіанті П. Кулаковського – Миколаю Цебишу): "...Конотоп, городище Язуче..." (!!!). Тобто, переданими у володіння канцлеру місцевостями у жовтні 1634 р. були не "...Конотоп, Городище, Єзуч..." (під час перекладу могла бути допущена пунктуаційна помилка, яка призвела до фактичної, оскільки є не зрозумілим, що таке Городище (було б зазначено яке саме – старе, пусте і т. д.) і що таке Єзуч (річка, урочище, місцевість і т. д.), як ми читаємо в першому варіанті перекладу, а "...Конотоп, (та) городище Язуче..." (!!!) – Конотоп як окремий населений пункт та городище населеного пункту, який міг колись тут існувати під назвою Язуче (Язучий), рештки якого знаходились десь поруч (можливо на протилежному березі річки) і назва якого цілком могла бути відомою мешканцям цієї місцевості ще у першій половині XVII ст.

Після Деулінського перемир'я 1618 р., заключеного між Річчю Посполитою та Московською державою, частина території Середнього Посейм'я, в тому числі і територія сучасної Конотопщини, відійшли під владу першої. Саме на цих землях, починаючи з кінця 20-х – початку 30-х років XVII ст., польський уряд розпочинає запроваджувати політику "заселення" цих земель (спустошених після монголо-татарської навали та Смоленської війни) польськими "осадними", які повинні були освоїти ці "нові" землі, заснувавши на них нові поселення та міста, а, інколи, і відродити колись існуючі населені пункти. Саме таким, колись існуючим населеним пунктом, і міг бути Язучий (Язуче). Походження власної назви – Язуче (Язучий) – скоріш за все, слід пов'язувати з гідронімом Єзуч, який, в свою чергу, походить від езів (давньослов'янська назва) – загородок на річці для ловлі риби.

У своїй праці "Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618 – 1648)" П. Кулаковський називає населені пункти, які потрапили у володіння Пісочинських, серед яких, придбаних магнатом у жовтні 1643 р., наряду з Конотопом, Попівкою, Соснівкою, Вирівкою, Підлипним, фігурує населений пункт під назвою Германівка.[7;444] Звернімося до писемних джерел. В описі Конотопа 1782 р. фігурує назва однієї з вулиць міста – Германівська.[8] Знаходилась вона в "предместье Загребелье". Частину нинішнього Загребелля – район вул. Кочемазова (яка, до речі, починається біля підніжжя давньоруського городища по вул. Конотопських партизан), місцеві старожили і досі називають Германівкою. Можна припустити, що, скоріш за все, згадувана в документі

1643 р. Германівка була окремим населеним пунктом, який знаходився на протилежному від фортеці Конотопа, правому березі р. Єзуч, і який, наприкінці XVII – XVIII ст., став частиною “предместья Загребельє”, а його назва дійшла до нас лише завдяки людській пам’яті. В свою чергу, стародавнє городище Язуче (Язучий), враховуючи археологічний матеріал, у першій половині XVII ст. могло бути не чим іншим, як згадуваною в документі 1643 р. Германівкою.

Походження топоніму Конотоп, у значенні, в першу чергу, місцевості, слід відносити до більш давніх часів, що задовго передували політиці польського “осадництва” цих земель. Конотопами (конотопье) в давнину називали важко прохідні, глухі, болотисті місця, через які важко було рухатись навіть основному транспорту того часу – коням. Давні польські джерела говорять нам про те, що вже у 1629 - 1631 рр. батуринський урядник Михайло Воронич здійснював заходи щодо колонізації урочища Конотоп, закликаючи людей для переселення їх у сусідні “пусті” землі, обіцяючи їм тридцятирічний термін слободи (на цей час Батурин став сам виступати колонізаційним опорним осередком польського “осадництва”).[7;260]

Навколо Конотопа власні назви деяких населених пунктів та деяких місцевостей досі зберігають корені давньослов’янських слів – тор (пов’язане з торгом, торгівлею), лаз (лоз, лос, лас, лес – у значенні – перелаз, брід, переправа), пут (вказує на наявність дороги, шляху, магістралі). Справа в тому, що на цій території не відбувалося такого масового переселення населення, як на інших землях Лівобережної України – цієї місцевості майже не торкнулася експансія Литви та Польщі – вона ще й досі зберігає багато стародавніх топонімів, дромонімів та гідронімів, поява більшості яких пов’язана з давньослов’янським та давньоруським часом. Відомий археолог та дослідник стародавніх шляхів В. Звагельський на території сучасної Конотопщини виділяє декілька топонімів, дромонімів та гідронімів, походження яких пов’язане з середньовічними шляхами і назви яких використовувались в давньослов’янській та давньоруській часи, частина яких дійшла до сьогоденного дня зі слов’янськими назвами або у первинній формі, або діставши цю форму внаслідок кількеступеневої контамінації іншомовних лексем. Так, наприклад, під Конотопом, на р. Куколка у XVII ст. існувало урочище Перелазка. Неподалік розташоване с. Торговиця (волесть Торговиця відома з XV ст.). До того ж, ця місцевість є найбільш вузьким місцем, суходолом-межиріччям басейнів річок Сейм та Сула, верхів’я їхніх приток – річки Куколка та Ромен – починаються в одній низовині, де знаходиться низка археологічних пам’яток різних культур. Зокрема, городище давньоруського літописного міста Глібль. Неподалік знаходився, існувавший ще у першій половині XX ст., х. Путивець. До речі, р. Єзуч, з росташованими на її берегах давньоруськими городищами та поселеннями, знаходиться на тому ж самому суходолі. Поруч із с. В’язове є урочища Мостище, Лескове болото, Розпути, а ближче до с. Бочечки – Лозово та Лозевка, Путянський ліс та Путянський шлях. [9]

На території сучасного Конотопа ми також зустрічаємо топонім, походження якого пов’язане з давньослов’янським часом – назва однієї з вулиць міста – Красногирська. Помилково походження назви цієї вулиці пов’язують з революційними подіями початку XX ст. Згадка про вулицю Красногирську

вперше зустрічається в описі Конотопа 1782 р.: “Улица з главного Батуринаского тракту от браны идучая к Поповке зовемая Красногорка”.[8] Також в описі м. Конотоп, який міститься в “Топографическом описании Малороссийской губернии 1798 – 1800 гг.”, є згадка про одну з частин його передмістя під назвою “Красногорская”: “Предместье разделяется на пять частей: первая Меская, вторая Волкогоновская, третья Дрожчовская, четвертая Красногорская и пятая Загребельская...”.[10]

Походження назви “Красногорка” або “Красногорская”, скоріш за все, слід пов’язувати з власною назвою “Красная горка” – так, в давньослов’янський та давньоруський часи, називались особливі, культові місця, які слугували нашим предкам місцем збору піч час поклоніння божествам, проведення язичницьких обрядів і вважались священними. Для таких місць, як правило, обирались найбільш підвищені частини берегів річок, берегові миси, окремо розташовані природні підвищення в заплавах річки. Вул. Красногірська, від самого свого початку і до кінця, пролягає через гористий ландшафт надзаплавних терас, з їхніми мисами та ярами, лівого берега р. Єзуч. Особливо це помітно у місці її перетину вул. Шевченка. На початку вул. Красногірської знаходиться давньоруське поселення (городище) XII – XIII ст.

У XVIII ст. на території Конотопа (район Загребелля) існувала річечка, походження назви якої також може бути пов’язане з давньослов’янським часом – р. Красна (права притока р. Єзуч). Згідно плану міста 1782 р., р. Красна з північної сторони омивала мис, на території якого у 2008 р. було відкрито давньоруське поселення (фото 10). У свою чергу, Германівське городище знаходиться на одному із стародавніх середньовічних шляхів – Путивльський шлях (вперше згадується в документах XVIII ст. [8,10]), назву якого можна почути ще й зараз від жителів Загребелля.

Фото 10. Пересохле русло р. Красна. Вул. Інтернатна. Фото О. Євтушенка.

Давньоруські поселення на території сучасного Конотопа припинили своє існування в середині XIII ст. Як і більшість населених пунктів Чернігово-Сіверської землі, котрих не оминула монголо-татарська навала, вони були зруйновані завойовниками. Довгий час за землі Сіверської землі буде точитися боротьба між Московською державою та Річчю Посполитою. Життя в цьому краї почне заново відроджуватись лише в першій половині XVII ст. На початку 1630-х рр. виникне фортеця, яка дасть назву майбутньому місту – Конотоп, а перший її опис, зроблений у 1654 р., розповідь нам про те який вигляд мало молоде, щойно засноване, але з такою давньою історією, місто: *“г. Конотоп стоит на реке Конотопи. Около посаду к реке Конотопи сделана сыть земляная, на осыпи огорожено острогом дубовыми бревнами; меж того острога сделаны четверо проезжие ворота; на воротах и по острогу баиен нет. Около того острогу с двух сторон сделан ров к реке Конотопи.*

В том остроге поставлены две церкви деревянные... да в том же остроге, на площади, стоят на станке на колесах 4 пицали железные чугунные; да подле того города с трех сторон к реке Конотопи, сделан вал земляной, а подле того городового валу, сделан ров до реки Конотопи; ... да в том земляном городе сделаны панской двор над рекой Конопью; около того двора сделана осыть земляная, на осыпи огорожено стоячим острогом... Около того острога, подле земляные осыпи, сделан ров с трех сторон, а с четвертые стороны подле того острогу, над речкой Конопью рва нет, что подле тое реки, под стеною гора. Да от зеленого ж валу к реке Конотопи и по той реке, около того дворового острога к тому ж зеленому валу сделан отводной стоячий острог к воде – как в осадное время по воду ходить. Да меж того зеленого города и дворового острога сделаны ворота проезжие и через рвы сделан был мост.

А в том зеленом городе и в панском дворе жилих дворов нет, только стоят в том дворе панские хоромы.” [11]

Джерела:

1. Сухобоков О. Отчет о работах Левобережной славянорусской экспедиции ИА АН УССР в 1986 г. / О. В. Сухобоков // Науковий архів Інституту археології НАН України.
2. Євтушенко О. Давньоруське городище в урочищі Германівка / О. В. Євтушенко // Історико-культурні надбання Сіверщини у контексті історії України. Збірник наукових праць, - Глухів, 2006, - С. 41-43.
3. Белінська Л., Євтушенко О. Звіт про археологічні дослідження на території Сумської області в 2008 році / Л. І. Белінська, О. В. Євтушенко // Науковий архів Інституту археології НАН України.
4. Белінська Л., Звагельський В. Археологічні дослідження в Конотопі 1997 – 1998 років / Л. І. Белінська, В. Б. Звагельський // Сумська старовина, №№ III-IV, - Суми, 1998, - С. 7-20; Белінська Л., Звагельський В. Звіт про археологічні дослідження на території м. Конотоп Сумської обл. у 1997 р. / Л. І. Белінська, В. Б. Звагельський // Науковий архів Інституту археології НАН України.
5. Євтушенко О. Зразки давньоруської зброї в колекції Конотопського краєзнавчого музею / О. В. Євтушенко // Сумська старовина, №XXVI-XXVII, - Суми, 2009. - С. 172-176.
6. Моргунов Ю. Летописный город Глебль / Ю. Ю. Моргунов // Сумська старовина, №№ III-IV, - Суми, 1998, - С. 21-27.
7. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618 – 1648) / П. Кулаковський - Київ, 2006, 496 с.
8. Коваленко О., Гринь О. Неопублікований опис Конотопа 1782 р. / О. Б. Коваленко, О. В. Гринь // Сумська старовина, №№ XVIII-XIX, - Суми, 2006, - С. 217-225.
9. Звагельський В. Про стародавні шляхи Середнього Посейм'я / В. Б. Звагельський // Путивільський краєзнавчий збірник, В. 1, - Суми, 2004, - С. 24-30.
10. Опис Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст., - Київ, 1997, - С. 101.
11. Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Полк Нежинский. Конотопская сотня. Т. II / А. М. Лазаревский. - Переиздат. - Конотоп, 2004.

Олександр Євтушенко

**«НА БЕРЕГАХ
ЄЗУЧА
ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ
ДО XVII СТОЛІТТЯ»**

Історичні нариси

Українською мовою

В авторській редакції

Підписано до друку 08.02.2017 г.
Формат 70х100 1 / 16. Папір офсетний. Гарнитура Times.
Друк лазерний.
Тираж 200 экз. Вид. № _____. Зам. № _____.

Видавництво " _____ "
Свідоцтво про реєстрацію __ № _____ від _____

Верстка та друк «Світ реклами»
м. Конотоп, вул. Шевченка, 73
тел. (096) 111-97-27, (099) 401-08-96

